

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Kosztolányi Dezső:

Kazinczy Ferenc

I. Dolgozószobámban kevés kép van. Ha sokan tekintenének rám a falról, figyelmem szétzilálódna, s nem tudnék írni. De állandóan itt lóg egy könyv, melyet „fösvény után köre rajzoltak és 1858-ban nyomattak Pesten”. Kazinczy Ferencet ábrázolja, a „tiszelt és szentelt hazafi”-t.

Ezt a képét gyermek-ifjúkoromban szereztem. Azóta se hagytam, el, noha annak idején sokat hányódtam és vándoroltam, mint albérlő, szobáról szobára. Inkább ingemet áldoztam fel lakásadóm követelésének, hogy ereklyémet megmenthessem.

Most, amint írok róla – mert száz esztendeje annak, hogy meghalt –, gyakran rápillantok. Íróasztalommal részut-szemközt öröködik, kihajtott puha gallérral, lobogó nyakkendővel, mentében. Leteszem a tollat. Nézem őt. Boltozatos koponyája alatt mélyen ülő szemek figyelnek, s a hosszú, elmés orr voltaire-i emlékeket idéz. A száj süppedt. A vékony ajkak egymásra feszülnek. Az áll kicsiny, majdnem csenevész. Így az arc, melyet fönn az óriás koponya díszít, s lenn a finom áll zár le, egyre keskenyedik, végül pedig háromszögűvé válik. Ha igaz, hogy az állatok erőszakosan kiugró, elszélesedő állkapcsa élettanilag is alantas, ragadozó voltukat fejezi ki, akkor ez a törékeny csontozat, ez az éles, pengeszerű arc, ez az ember egész testi megjelenésével is ezt hirdeti: lélek.

Vajon mit mondhatok egy alkalmi megemlékezés szüke szabott keretében? Nehéz szólanom, mint általában azokról, akiket igazán ismerek és szeretek. Huszonegy vaskos kötet sorakozik egymás mellé könyvtáram polcain, a levelei. Sok ezerre rúgó levél mindenkihez, akik szellemünk pallérozásán, nyelvünk csinosításán fáradoztak, az ifjú Vörösmartyhoz is, kit egy rangra emel Kovacsóczyval, Soós Pálnéhoz szül. Beóthy Fannyhoz, akit férjjeura már-már hűtlenséggel, szerelmes levelek firkálásával gyanúsít, mert mint hív honleány titokban áldoz a Múzsának, és verseket írogat, aztán főrangú hölgyekhez, angyalnékhoz és tébolyodottnékhoz, nagy reményű tehetségekhez és reménytelen éhenkórászokhoz, akikbe mindnyájukba a honi irodalom s a nyugati műveltség szeretetét egyszerre óhajítja becspegetni. Akkor, amikor magyarul már csak a jobbágy beszélt, ezek a levelek hirdették, hogy nyelvünk „véghetetlenül szebb a németnél”, ezek a levelek pótolnak tudóstársaságot, irodalmi folytonosságot, szemléket, ezek a levelek hajtottak ki a kiszáradt ősi törzsökről, és zúgtak fölötünk, hatalmasan, egy őserdő morajával.

Egyszerre ezt olvasom: „Tinta csinálás módja. Angliai vitriolt 2 latot, török gallest 4 1/2 latot, Arábiai gummit 3 latot. Törd meg a' Gallest, 's a' 3 rendbeli ingredientziát töltsd mázos edénybe vagy mégjobban esik, üvegbe. Eggy meszely ecetet tölts reá. 's egy óra mulva tölts reá 3 meszely vizet 's kész. Fa, szaru és kivált metallicus kalamárist tartani nem kell. A' fa sokat feliszik, a' réz vagy vas 's ezüst kalamáris veressé teszi a tintát. Az üveg és porcellán kalamárisnál nincs jobb. Nem issza el a' tintát 's el nem rongja.” – Megnézem a keltezését: 1812. Azok az „istenfiak”, akik száz esztendő múlva tolluk keresményéből kétfogatún jártak, a kávéházban irodalmi fölvägottakat vacsoráztak, s hűsz egynehány évük ellenére „mester”-nek nevezettek, aligha sejtették, hogy hajdanában mennyi vesződéses nyomorúsággal járt a magyar literatúra. Magam is pironkodva tekintek arany töltőtollamra, mely gumi-szívókáján issza magába az erre a célra gyártott zöld tintát. Szóval ő tanított meg bennünket a tinta készítésére.

De majdnem mindenre ő tanított meg bennünket. Mindenekelőtt a hitre, a lelkeségre, mely tollunkhoz fűz. Mikor Széchényi Ferenc egyszer ebédre hívta, megkérte, „majd buzdítsa cselédit (így nevezé Erdélyiesen gyermekeit), hogy szeressék honjokat és honjok nyelvét”. Tizenhat éves korától hetvenkét

éves koráig egyetlen nagy lobogás volt. Mióta ifjúkorában Báróczyt olvasgatá, s annyira elbűvölé, hogy gyönyörében „fel-felsikoltoza”, mindig csak a szépet kereste, szörnyű üldözöttségében és nyomorúságában is. Megtanított bennünket szenvedni is. 1794. december 14-én, késő éjszaka egy osztrák dzsidás hadnagy rontott be szerény úri lakába két közkatonával, aki kivont karddal állt meg az ajtóban. Álmából rázták föl a tekintetes urat, s eléje tárták a császári elfogatóparancsot. Tizenkét dzsidás vitéz kísérte Budára. Boglyas hajjal, fehér pikémellényben lépett bírái elé, s védekezett a sötétség ellen, ő, akinek egyetlen bűne az volt, hogy szerette a fényt. „Fő- és vagyonvesztésre!” ítélték. A császár megkegyelmezett neki. Halálbüntetését bizonytalan idejű fogságra változtatta, melyet Budán, Spielbergben, Brünben és Kufsteinben töltött ki. Két emeletnyi mélységben volt az a XIV-es zárka, ahova Franz Kazinczy Hungarus került. Itt raboskodott hetedfél évig, nyirkos, penészes sziklák közt, a föld alatt. Annak a tintának a jeles készítményét, melyet barátjainak ajánlott, nem használhatta. Betűit tüvel kaparta papírra, a tömlőcajtó rozsdáját hígította vízzel, vagy megsebesítette kezét, és a vérével írt, amikor őrei nem figyelték. Miután föloldották bilincseit, s hazafelé indult, csak ennyit jegyzett föl: „Elnedvesült szemeim könyörögve tekintenek az égre, hogy hagyja addig élni szerencsétlen anyámat, míg hálaamat elfogadhatja: hogy Teréz hagyja addig élni és Süsiet, két tisztelt vezéresillagait életemnek.” Megtanított bennünket az előkelőségre.

Megtanította azonban kortársait más egyébre is. Az irodalmi mértékre, az irodalmi ízlésre és az irodalmi lelkiismeretre. Széphalom, ahol csak húsz ház állt, a magyar Weimar lett. Onnan kormányozta veretlen tekintélyével az irodalmat. Kényes füle öntudatosan hallotta meg szavaink muzsikáját. Szonettjét, mely az első magyar szonett, három évig csiszolgatta. Megjelenése olyan ámulatot keltett, mint mikor valami nehézkes gép egyszerre a levegőbe lendül. Művészeti elveit jobbra ma is mindenki vállalhatja. Ezt írta: „A Szépiró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen.” 4297-dik leveleiben a lomos és otromba középszernek ezt írta: „A betű öl: lélek az, ami elevenít. De a betű a lélek képe és mivel az, kívánhatja a tiszteltetést s kívánja.” Ezt írta mintegy önmaga bírálatául. „Nekem elég érdemem volt kitisztítani a műveletlen berkeket, hogy az istenfiaik szabadon futhassanak rajtok.”

Ezenkívül megtanította a bárdolatlan elméket a lángelmék tiszteletére. A Külföldi játékszín első kötétől Shakespeare Hamletjét „nyújtja”, melyet mint Abaúj megye kirendelt koronaöre fejezett be Budán „a Királyi lakhelyben, Iker Havában 22-dikén, 1790-ben”. Gügyögő és gyarló még ez a szöveg. A jelenetek „kijövések”, az őrtálló katona így kérdezi, hogy hány óra: „Hány a harang?”, a dániai királyfi pedig ekképp kiált fel: „Meghalni – elalunni. – Elalunni? talán álmodni is! – ez ám a göcs!” De egyebütt hajlékonyság és erő, mennyi művészet és bátorság. Miként hangsúlyozta, arra törekedett, hogy mint fordító is mindig „Artista” legyen, aki a szöveget a maga hangulatával, színárnyalatával tolmácsolja. Vagyonát irodalmi szvenvedélyére költötte. Boldognak, boldogtalannak kinyomatta munkáit, úgy, hogy amikor meghalt, hét árvát hagyott hátra, szegényen, mint a mesében.

Újabbban a nyelvújítónak divatos szemére lobbantani vakmerő és helytelen szófacsarásait. A gáncs nem jogosulatlan. Valamit azonban számba kell vennünk. Nyelvünk akkoriban gutaütött állapotban senyedvt, megvastagodott, pangó vérrrel. Herder közeli halálát jósolta. Sürgős műtetre volt szükség. Ezt hajtotta végre Kazinczy. A műtét sikerült. Egészen elítélni őt egyes tévedéséért olyan vastag hálátlan-ság, mint „a betegnek, aki miután felépült és virágozik, haragot tartani életmentő orvosával”. Ő szüntette meg a tespedést – lám ezt a szót is ő locsolta életre –, s a zsiros póriasság helyett az izes és pompás népiesség mellé valami könnyebb, városibb, irodalmibb hangszert adott, egy más nyelvet, egy új nyelvet, mely szintén a miénk. Mindenki, aki magyarul ír, adós neki. Akik ma a *Mondolat* vádjait szajkózzák, azok is csak azokkal a szavakkal tudják őt szapulni, melyeket jórészt ő teremtett vagy ő nyesegetett meg. Ő hozta vissza az élőnyelvből a néptől, a vidékről ezeket a szavakat, hogy csak néhányat említsék a sokból: *aggastyán, badar, hölgy, kacér, lenge, pongyola, szobor, vándor, verseny*, s az ő közvetítésével került hozzánk egy már elfeledett, gyönyörű szavunk is: a *hős*, melynek feltűntét gúnykacajjal üdvözölték kortársai. 1788-ban elevenítette fel ezt a Szatmár megyei tájszót, melyet akkoriban még egyáltalán nem ismertek: *komoly*. Addig minden csak komor volt. Felháborodás fogadta ezt a szavát is: *rom*. „Nagy harag volt Pesten” – írja naplójába. Nem szabad sohase felednünk, hogy nagyra növekedett, csodálatosan simulékony, zengő nyelvünk az ő kezén acélosodott meg, hogy a börtönben született újjá, s hogy ma is olyan nyelven beszélünk és írunk, melynek szavait a bilincse rozsdájával, a tulajdon vérével róttá papírra. Hála szellemének. Egyébként e két előbbi szó – a *hála* is, a *szellem* is – az ő alkotása.¹

¹ Eredetileg az *Új Idők* című hetilapban jelent meg 1931. augusztus 16-án. Szövegközlésünk forrása: *Kosztolányi Dezső: Látjátok, feleim... Esszék. Szerk. Réz Pál. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1976. 49–51. old.*

II. Amikor Kölcsey emlékbeszédet mondott Kazinczyról, a „hetven évet meghaladott ősz és több mint félszázados íróról”, pályáját „borzasztólag szép”-nek nevezte. Miért borzasztó ez a pálya? Valaki egy alvó sivatagban virraszt. Csak a betű és gondolat szerelmese. Olyan gyöngye, hogy Bécsben meg se meri nézni a fegyvertárat, mert borzad „a gyilkos szerek látásától”. 1794. december 14-én éjszaka aztán Ehrenstein zsidás főhadnagy körülveszi tizenkét zsoldossal regmeci udvarházát, s erősen megzörgeti ablaka vasrostélyát. Főhadnagy Franz Kazinczyt keresi, aki lemásolta Martinovicsék kátéját, és forradalmi összeesküvésben részes. Császári elfogató parancs van ellene. Katonák állnak vont karddal az ajtóban. Időt se hagynak neki, hogy holmiját összeszedegethesse. Édesanyja úgy ordít, „mint az oroszlánanya, akinek kölykeit elszedték”. Őt pedig viszik éjszakának idején Budára, ott „fő- és vagyon vesztésre” ítélik, majd kegyelmet kap. Spielbergbe hurcolják. Brünne és Kufsteinbe, s hetedfél évet, 2387 napot tölt börtönben, föld alatti várpincékben. patkányok és penészes sziklák között. Fogsága alatt tulajdon vérevel és esővízzel felhígított rozsdával ír. „Félek tükörbe nézni – írja –, mert szímem szárga, bőrom sorvad, szemem tája ráncosul.” Később, hogy szabadul, megcsókolja ujjá hegyét, s a magyar földre nyomja a csókot. Ő ennek a földnek az izzó öntudata. „Jobb élni Weimarban” – sóhajt föl, de itt szükség van rá, az ezer karjára és az ezer szemére. Nálunk, ahol cigányos lángelmék kalandoznak, nagy szerep vár hűtő értelmére, nyugati izlésére, mely kiegészítő színe, pótszere keletien kócos tehetségünknek. Valóban nemcsak borzalmas ez a pálya, hanem szép is. Csupa lélek és szellem, akár az ő törekény, háromszögbe futó arca, mely élete végén egészen lélekké és szellemmé finomul.

A *Pályám emlékezete* önéletrajz, 1759-től kezdve 1804-ig. Színes kis festmények sorakoznak itt egymás mellé. Mindenekelőtt anyai nagyapjának, Bossányi Ferencnek, Bihar megye főszolgabírójának arcképe, aki folyton leveleket mondott tollba, s példaképpül szolgált a gyerekeknek, a leendő levélíróknak, aki nem lett „generális”, mint apja tervezte, hanem tollforgató. Olyan elmélyedő szeretettel festi-festgeti a régi urambátyám világ e kedves alakját, mint majd később Vas Gereben: „Mit nem szenvedé inasa vagy írója minden reggel, mikor felöltöztetők! Nyakkendője fekete szőrfátyol vala, az akkori szokás szerint, s közel három vagy éppen négy singnyi. A szoba egyik végében ő, a másikban inasa vagy patvaristája megállottak, s ő és ez kivonák a fátyolt, annak szélességében. Akkor ő és ő összehajták azt hosszában és még egyszer hosszában. Nagy csuda mindég, ha hogy a terhes munka harsogások nélkül érthete véget. Most ő, megfogván baljába a fátyol végét, s túl azon jobbra második és harmadik ujjá közé, hol a felkötést kezdeni akará, hogy az összeguzsolódott fátyol redőket ne kapjon, elkezdé a kerengést a helyéből ki nem mozduló cseléd felé, s mind addig kerenge, míg az inashoz ért. Akkor a két végét megköté nyakcsigályán, s vége vala a mennydörgéseknek. A cseléd letörlé arcáról a csepegő verejtéket, s ment, örvendje, hogy a szörnyű munkán átlesék.”

Orczy Lőrincet így jellemzi: „A férfiak számában szemeimet generális és abauji főispán és báró Orczy Lőrinc ragadozó magára, mert már ekkor ismerém lelkét. Az olvasztó hőségben párka nélkül jára fel és alá, a gyűlési palota déli fala mellett, bugyogó bővségben varrott fehér mentéjében, s pipaacszinű nadrágban s bajusszal.” Megemlékezik Fekete János gróf tábornokról is: „Fekete *Mes Rhapsodies* cím alatt adá ki francia nyelven írt verseit, s egy példányt két átalag tokajival küldé Voltaire-nek. Az öreg patriarcha megköszöné a két ajándékot, s amint maga mondá nekem Fekete, francia dévajsággal azt veté mellé, hogy bora jobb, mint verse. Én, autographok gyűjtője s másolója, égek látni Voltaire levelét, ám a generális azt Fóton tartotta, két órányira Pesttől, Vác felé.” De nemcsak önéletrajz ez, hanem lelki-irodalmi önarckép is. Kazinczy vall művészi elveiről. A mai olvasó pedig nem győz csodálkozni most, egy század múltán, hogy már akkor milyen világosan, éretten és élesen látta a költői teremtés és a nyelv lélektanát. Úgyszólván mindent tudott, amit mi most tudunk, amiről ma Paul Valéry és André Gide ír. Tudta, hogy a nyelv rejtélyesen élő szerv. Tudta, hogy a nyelvtannál több az izlés. Tudta, hogy az újításnak „édes”-nek kell lennie, nem pedig „kedvetlen”-nek, s ő, a nyelvújítás serkentő vezére, aki annyira szerette a szokatlant és a meglepőt, mely beszédünknek „fentebb poétai dísz ad”, hangsúlyozza, hogy az „új szóknak féltéken és igen ritkán” kell fölbukkanniok a szövegben. Tudta, hogy milyen zamat és varázs van a magyarságában, s milyen fűszer az idegen nyelvekben és szellemekben. Őneki a fordítás nem is holmi vesszőparipa. Az idegen nyelvekben és szellemekben mindig anyanyelvét és népe szellemét szemlélte. Arcukat se látjuk, csak idegen tárgyban, a tükörben. Ha ő Gessner idilljeit, Joannes Secundust, Gleimet, Jacobit, Goethét próbálta visszazenetni, akkor haza gondolt. Baróti Szabó Dávidra vagy Szemere Pálra, vagy a hű Vitkovitsra, s az járt eszébe, hogy „szóal majd egykor a csinra jutandó magyar”. Az idegen nyelv pompás kísérleti anyag a fordítónak. Ujjgyakorlatokat végezhet munkája közben. Minthogy pedig maga a tárgy nem köti, teljesen művész maradhat, a kifejezés művésze, s kísérletezhet a szavakkal, mint a tudós, aki az üvegbura alatt mesterséges vihart, mennydörgést és villámlást idéz elő. Erről így nyilatkozik: „A stílisztikának különböző, sőt ellenkező nevei vannak, s

minden nemnek s minden írónak más meg más a nyelve. Az ír jól, aki úgy ír, ahogy a hely kívánja – apte qui dicit. A sokszínűségre kell tehát törekedni, nem amit mások óhajtanak, az egyszínűségre, s a fordítás erre a legszerencsésebb szer. De nem a mi nyelvünket kell idegenre tenni igyekeznünk, hanem az idegent tenni mienkké: de vigyáznunk, hogy beszédünk, a nagy hűség keresése mellett feszessé ne váljon, s a fentebb nemű szépség, midőn nagyon kerüljük az idegent, közönségessé ne süllyedjen. Erre azt látám legtanácsosabbnak, hogy ne egy író fordítsak, hanem minél többeket, s ne egy nemből, hanem többekből: franciát és németet, újat és régít, Wielandot és Klopstockot, Cicerót és Sallustius. Úgy hittem, az a sokfélelek másolatása fogná majd csinálni, sokkal inkább, mint a sokfélelek csak olvasgatása, hogy a sokból nekem terem egy új, egy őnmagamé, egy énnékem saját, s nemcsak a szólásban, hanem a teremtésekben is, és ha magamnak nem, bizonyosan később pályatársaimnak.”

Az emberi lélek arra tör, hogy érvényesüljön, diadalt arasson a maga igazával, és célhoz érkezzék, de csodálatos módon fél is ettől, s vágyában állandóan fékező, gátló mozzanatok is föllépnek. Jó elismertnek lenni, tekintélynek, felnötnek, de éppoly jó örök gyermeknek is maradni, aki félreáll s az ellenzék táborában mint felelőtlen garaboncsás bírálhatja az elért eredményeket. Mind a két lelki alkat ismeretes. Az egyik az apa szerepét vállalja, a másik a fiút. Kazinczy az apa, aki mindig gyámolítani, segíteni, teremteni akar. Emlékeznünk gyermekkori arcképére, egy festményre, melyen kucsmát és kardot visel, s kezén – a kor ízlése szerint – madarat táncoltat. Milyen komoly itt is, milyen öntudatos. Azt mondhatnók, hogy nincs benne semmi hőbortosan-csecsemői. Biztosan ül a székén, mint egy született vezér. Negyvenkét éves korában már galambösz. Első levelét Érsemlyénről ötesztendős korában írja a szüleihez, atyjaurához és asszonyanyjához 1763. február 16-án, mint Kazinczy Ferus, s üdvözli benne Dienes öcsészt és pogácsasütő Julis húgoeskáját. Utolsó levelét Széphalomról keltezi 1831. augusztus 20-áról, mint hetvenkét esztendő aggastyán – az ázsiai koleráról panaszkodik, melynek három nap múlva maga is áldozatul esik, meg a parasztok lázadásáról, akik vasvillákkal, botokkal támadták meg a járványorvost.

E két időpont között mozog levélírói pályája. Közben 5393 levelet írt, melyet Tudós Társaságunk huszonegy testes kötetben adott ki. Sohasem a magányt keresi, hanem a szellemi közösséget. Keze szinte kétségbeesetten nyúl baráti és rokon kezéért, sokszor megaláztatások árán. Mély áhitattal közeledik kortársaihoz, a nagyokhoz – Berzsenyiezh és Csokonaihoz –, de a kisebbekhez is. Baróti Szabó Dávid új mértékre vett verseit, hexameterait – amint megjegyzi – „elragadtatások közt faldosta”, s azonnal levelet intézett hozzá disztichonokban. Később meg is látogatta őt Kassán, mert ő minden íróhoz elzarándokolt. Erről a látogatásáról így számol be: „Úgy hittem, ha csak ránézek is, ha szavát hallhatom, annyival inkább, ha vezérléseit fogom venni, ha felolvasgatja előttem dolgozásait, a poétai tűz, legalább a versifexi, áltáljő reám. De a fás ember oly tartalékkal fogada, hogy nem tudhatám, tiszteletből bánik-e így velem, vagy mivel egy kis testű fiúcskához leereszkedni poétai méltóságához illetlennek tekintí. Szálás, vékony testű, szederjes arcú ember, öltözékében piszkos, mocskos, pedánt igen nagy mértékben, de belsőjében úgy tiszteletes, mint külsőjében visszatoló. Tiszteltem ötet, szerettem, de fél nem tudván melegíteni, holott magam csupa tűz valék, minél ritkábban jelentem meg nála.” Virág Benedeknek, a kedves öreg papnak aszúbort küld, s a budai tüzvész idején száz forintot is, a szegényeknek, akik a birtokán laknak, orvosságot, az írónak pedig, a pályatársnak, a borzas „istenfik”-nek, a hon szebbelkü leánykájának el nem lankadó buzdításokat. 1812-ben ötszáz forintot oszt szét az inségesek között. Azt érezzük, hogy mindenki – literátor, szükségét látó éhenkórász, főrangú úr, szókoholó nyelvújító – egyaránt a gyermeke, korára való tekintet nélkül, s ő az apa, a családfő, aki egy felnőtt sima tapintatával és vezéri öntudatával szól övéihez. Semmi sincs távolabb tőle, mint a paranoia híúsága és a skizofrénia öntetszergése. Kretschmer, a mai német lélekbúvár bizonyára a cikloidok közé sorolná őt. Beleolvad a közösségbe, eszmévé lényegül át. Harcol, sebeket oszt és kap, de a harcban vissza is tud vonulni, állandóan leszereli büszkeségét. A nyelvújítási küzdelemben tüzel, nyugtalanít, tövisekkel szurdalja a maradiakat, aztán, amikor heve a szélsőbaloldalra sodorja, váratlanul közeledik ellenfeleihez az ügy érdekében, s nekik is igazat szolgáltat, kijelentve, hogy ő „tüzes orthológus és tüzes neológus egyben”. Mulatságos olvasni, hogy leveleiben miként alkalmazkodik mindenkihez, s ő, a törzsökös kálvinista, miként vált értő tekintetet a katolikusokkal is. Mindegy, csak a család tenyesszen. Lába alatt ez a kis szeretett, magyar család, s benne és fölőtte a másik nagy család, az emberiség. „Én láttam – írja –, hogy a felköltés, megrázás által kell életre hozni az alvókat, s költöttem, ráztam. A vetett mag bizonyosan felelni fog, s akkor nevem áldásban léssen. Üldözzenek, bántsanak, az mind semmi.”

Ha a szavak mögött valaha a valóság ércfedezete volt, akkor ezek azok a szavak. Ebben a mondatban az igazság van. Kazinczyban a XIX. század eszményisége maglyázott egész az égig, az a görög-német klasszicizmus, melynek itthon szöszölője és apostola volt. Élete irodalom, s irodalma élet. Egyik

leányát Ifigéniának kereszteltette, a másikat Eugéniára, a harmadikat Tháliára. Ez pedig nemcsak kordivat és nem szenvedés. Összetévesztette az életet az irodalommal s az irodalmat az élettel. Egy könyvet éppoly élőnek tartott, mint tulajdon gyermekeit. Késő öregségében, amikor hét gyermekével szűkséget látott, mert pénzt szétosztogatta irodalmi célokra, azt mondta, hogy ő „a legszerencsétlenebb szerencsés, mert tenger baja közt is élvezni tudja a legkisebb örömet is”. Magányos éjszakáin lobogott gyertyája, s percegett szorgalmas lúdtolla. Ekkor írta ezt is Dessewffynek: „Ugyan, édes barátom, mi volna az én életemtől, ha feleségem, ha ez a sok szeretett gyermek s könyv, tinta és papiros nem volna.” Igen, a feleség s a tinta, a gyermek s a papiros egy nála. Nem tudok tőle idézni semmiféle halhatatlant, még csak sorokat sem. Szonettjei, melyeket egy ötvös türelmével és szenvedélyével csiszolgatott, közben bizony megrozsdásodtak. Hajdan elmés epigrammáinak éle eltompult. Fordításain is átrohant az idő, s az ő *Hamlet*-jét vagy *Stellá*-ját ma már lehetetlen volna beiktatni színházaink játékkrendjébe. Prózája, ha olykor szépen folyó és jellemző is, csak emlék, a történelmi értéke tartja fenn. Vannak kis írók, akik nagyot alkottak. Egy-egy tömör költeményük dacol a századokkal, s belezeng az örökkévalóságba. Kazinczy nem tartozik közéjük. Semmi ilyesmit nem teremtett. Mégis nagy, maradandó alkotások nélkül is óriási. Körötte úgyszólván minden elveszett, megsemmisült, de áthasonult életté, bennünk él, lüktet tovább. Nincs remekműve. Élete a remekmű.²

„Pécsett – magyarul”

Anyanyelvi vetélkedő külhoni magyar diákoknak

Az 1990-es évek elején kitört délszláv háború sokakat arra kényszerített, hogy otthonukat elhagyva, biztonságosabb helyre meneküljenek. Baranya megyébe is sokan érkeztek, és akkor nem is gondolták, hogy évekig lesznek közöttünk, otthonaiktól távol. A szomorú eseményeknek talán egyetlen hasznos és jó hozadéka volt, hogy itt létük során jó kapcsolatok, barátságok épültek. A Baranya Honismereti Egyesület tagjai sokat gondolkodtak azon, hogy határon túli magyarjainkkal hogyan tudnánk a kapcsolatokat tartóssá tenni, miután visszatérnek otthonaikba? Mit tehetnénk magyarságuk megőrzése érdekében? Középről láttuk, látjuk és érzékeljük azt a hatalmas veszélyt, ami a magyarlakta településeken élőkre leselkedik, hiszen a délszláv háború után megbomlottak a szintizta magyar szigetek, faluközösségek: horvátok, bosnyákok települtek be a fálvakba a vissza nem tért lakosok üresen maradt lakóházaiba. Meglátásunk szerint, az ottani többségi politika kihasználja a megbomlott etnikai egyensúlyt és sejteti mögötte az erőteljes asszimilációs törekvést. Ez megnyilvánul az iskolapolitikában, a közigazgatásban és más intézkedésekben egyaránt.

Kapcsolataink ápolására több egyéni kezdeményezés történt, melyek inkább kisebb köröket érintettek. Főként ez készítette a Baranya Honismereti Egyesületet, hogy intenzíven keresse azt a fogódzót, kapcsolódási pontot, ami a közös feladatok, hosszabb távú tennivalók irányába mutat. Jól láttuk, hogy noha nem lebecsülendő, mégis nagyon kevés az az eredmény, mely az időszakonként ismétlődő, kölcsönös látogatások, találkozások lehetőségében rejlik. Egyedül, egymagában ennek nem sok a gyakorlati fejleménye, a kívánatos tartós hatást nem érheti el. Csakis a több eredményre, tartósabb hatásra vezető megoldás lehet a cél. Így adódott a gondolat a fiatalok megfelelő és alkalmas bevonására. Mint lehetőség kínálta magát a Pécs Európa Kulturális Főváros programjához való csatlakozás. Ezt az esélyt kihasználva céloztuk meg elképzeléseink beillesztését Pécs város kulturális terveibe.

Pályázaton nyert kisebb összeg, továbbá a támogatóktól kapott pénzek segítségével szerveztük és készítettük elő és hirdettettük meg 2006-ban a „Pécsett – magyarul” programunkat. 12 vajdasági és drávaszögi iskolába juttattuk el felhívásunkat. Az iskolák címét internetes honlapokról és egyéni ismeretség alapján gyűjtöttük össze, szinte találmányra válogatva, hogy hol folyhat magyar anyanyelvi oktatás. A rendelkezésre álló pályázati pénz és az egyéb szervezetektől ígért támogatási összeg ismeretében úgy láttuk, 4 iskola 3–3 fős csapatát tudjuk fogadni. Ezzel szemben 6 iskola 7 csapata jelentkezett. Jó lelkiismerettel egyetlen iskolát sem tudtunk volna elutasítani, noha jelentős fejtörést okozott a terven felüli létszám ellátása. Végül is vendégül láthattuk a királyhalmi Petőfi Sándor Általános Iskolát, a horgosi Általános Iskolát, a csúzai Általános Iskolát, a szabadkai Egészségügyi Szakközépiskolát, a

² Eredetileg a *Pesti Hírlap*ban jelent meg, 1935. november 3-án. Szöveghelyesítésünk forrása: *Kosztolányi Dezső: Látjátok, feleim... Esszék. Szerk. Réz Pál. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1976. 51–54. old.*

szabadkai Politechnikai Szakközépiskolát és a bácskertes Általános Iskola 2 csapatát. Támogatóink voltak: az 500. sz. Angster József Szakképző Iskola; Duna-Dráva Cementmű Kft. Beremendi Gyára; Európa Kulturális Fővárosa Projekt Managementje; a Hajnóczy József Középiskolai Kollégium; a Hungary Direkt Kft; az Oktatási és Kulturális Minisztérium Márton Áron Szakkollégiuma; Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala; a Pécs Közlekedési Rt.; a Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézete; a Pollack Mihály Műszaki Szakközépiskola és Kollégium. A támogatók felsorolásával érzékeltetni szeretnénk azt is, hogy egy ilyen, az ügy érdekében fontos esemény megszervezéséhez milyen sok utánjárással lehet csak összeszedni a szükséges filléreket.

A program Pécs megismerésével indult. Szakszerű vezetéssel a Klimó Könyvtár megtekintése után városismereti sétát következett a belvárosban. A városismereti sétán elhangzottakra épült a városismereti vetélkedő. Ez három téma köré csoportosult: Pécs ismerete; a város 2100-re elnyert Európa Kulturális Fővárosa címhez kapcsolódó programok, városfejlesztési koncepciók; valamint a magyar nyelv játékos használata. A kérdések, feladatok összeállításába bevontuk két pécsi középiskola tanárait, diákjait és a Pécsi Tudományegyetem tanár szakos bölcsész hallgatóit. Kellemesen lepett meg minket, hogy a határainkon túl élő gyerekek milyen színvonalas felkészültséggel rendelkeznek mind Pécs ismeretét, mind a magyar nyelv használatát tekintve. Bár különböző régiókból érkeztek – Vajdaságból is és Horvátországból is, kisebb falusi általános iskolákból és nagyobb városi középiskolákból – a kulturális eltérések jelentéktelenek voltak, minden régió ki tudta használni a saját környezete által kínált lehetőségeket.

A következő napon a megye egy szegletét, Szigetvárt és környékét mutattuk be a gyerekeknek. Nagy érdeklődéssel hallgatták a szigetvári vár történetét, majd jelentős figyelemmel tekintették meg a közeli Szentlászló helytörténeti gyűjteményét és helyi kuriózumát, a Csuhámuzeumot. A kirándulást követően került sor a program legizgalmasabb és leglátványosabb részére: a magyar nyelven bemutatott népszokásokra. Lenyűgöző volt az a sokoldalúság és felkészültség, amiről a gyerekek tanúságot tettek. A szokásokat többen a szók lakókörnyezetükben gyűjtötték, és ebből kiderült az is, hogy a környéken gazdag hagyományai vannak a néprajzi gyűjtő munkának. Többen bemutatták a helyi népviseleteket is. Más csapatok hosszú szövegeket adtak elő tájnyelven. A szervezőket is és a résztvevőket is meghatotta a szereplők lelkesedése, igényes felkészültsége, és a felhasznált és élénk tárt anyag sokszínűsége. A zsűriben helyet foglaló pedagógiai szaktanácsadók szuperlatívuszokban értékelték a fesztivál színvonalúvá emelkedett bemutatót.

A végső eredményhirdetés után a határon túlról érkezett és a városból a szervezésben részt vevő pedagógusokkal rövid fórumon értékelték az együtt töltött két napot. Egyetértettünk abban, hogy a határon túliak felkészültsége messze felülmúlta a reményeket. A fiatalokat kísérő pedagógusok hálásak voltak a gazdag programért, a magyarországi vetélkedés lehetőségéért, és reményüket fejezték ki arról, hogy a rendezvénynek folytatása lesz.

A folytatást 2008. október 24–26. között tudtuk megtartani. A programnak ezúttal a pécsi Pollack Mihály Műszaki Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium Kupolaterme adott otthont. A megnyitón Bokor Béla, a Baranya Megyei a Kulturális és Idegenforgalmi Központ igazgatója, a Határon Túli Magyarságért Alapítvány kuratórium-elnöke köszöntötte a Felvidékről, Szerbiából, Horvátországból érkezett vendégeket és a rendezvény pécsi és baranyai segítőit. Kiemelte, hogy a rendezvény témájában és céljaiban a Magyarok Európai Fesztiváljának programsorozatához kapcsolódik, szellemiségében annak szerves része. A megnyitót a pécsi diákok zenei válogatása zárta.

Délután indult a városismereti vetélkedő, melyet az 500. Angster József Szakképző Iskola tanárai készítettek elő és irányítottak. A vendég gyerekek tanáraikkal és pécsi segítő diákokkal – helyi középiskolásokkal és egyetemistákkal – akadályversenyszerűen járták körbe a Belvárost. Több ponton voltak a feladatokat adó állomások, egy közülük a Bazilikában, ahol Garadnay Balázs püspöki helynök segített a tájékozódásban. Este teremben folytatódott a verseny. Az eredményhirdetésre és jutalmazásra a késő esti órákban került sor.

A következő nap kora reggel indult a társaság Szekszárdra. Útközben, Lánycsónon bemutatkozott a Német Hagyományörző Egyesület. Ezáltal az anyaország határain kívül élő gyerekek megtudhatták, hogyan él és őrzi hagyományait, eredeti kultúráját Magyarországon egy kisebbségben élő népcsoport. Szekszárdon szakavatott kísérő mutatta be a város nevezetességeit. Az ebédet követően az egyetemi hallgatók által összeállított vetélkedőn adtak számot a gyerekek a napközben szerzett ismereteikről. A vetélkedő színhelye a Wosinszky Mór Múzeum volt, ahol a jó teljesítményt a Múzeum kiadványaival jutalmazták a rendezők. A programot gazdagította az autópálya építkezéseknél folyó régészeti feltárá-

sokkal való ismerkedés, valamint a zengővárkonyi Tojás múzeum, Szalmakincstár és Tájház bemutatása. A csoport örömmel tekintette meg a pécsváradit várat is.

Vacsora után kezdődött és az éjszakába nyúlt az anyanyelvi hagyományörző és néprajzi bemutató. A gyerekek ezúttal is igen nagy felkészültségről, lelkesedéstről és néprajzi műveltségről adtak számot.

A hazaindulás reggelén tapasztalatcserélő beszélgetésre hívtuk a felkészítő és kísérő tanárokat. Láthattuk, hogy határon innen és túl gyakran hasonló problémákkal küzd az oktatás. A pedagógusok kifejezték kérésüket, hogy a rendezvény legyen visszatérő, mely lehetőséget teremt a gyerekeknek anyanyelvi kultúrájuk méltó ápolására, nemzetiségi identitásuk erősítésére és az egymással – hazai és más határon túli – diákokkal való kapcsolatok kialakítására. Kérték azt is, hogy ne csak művészeti bemutató keretében adjunk lehetőséget a bemutatkozásra, hanem támogassuk a tudományos előadásokat is, valamint adjunk nagyobb lehetőséget a pedagógusok szakmai, módszertani tapasztalatcseréjére.

Az ünnepélyes zárás és értékelés, a kiemelkedő csoportok jutalmazása után közösen, szakszerű vezetéssel megnéztük az Ókeresztény Temetőt és a Bazilikát.

A vetélkedőre való felhívást 30 vajdasági, dél-baranyai, más horvátországi és felvidéki iskolába küldtük el. 9 csapat jelentkezett, de végül 6 csapat tudott eljönni. A vízumkényszer és a nehéz anyagi körülmények nagyon megnehezítették az utazást. Volt visszatérő iskola, és olyan is, akinek az érdeklődését a kollégája személyes tapasztalata keltette fel.

Lelkesítő volt a pécsi középiskolások és tanárok, valamint az egyetemista diákok ajánlkozása. Felémelő érzés volt, hogy EKF2010 Menedzsment Központtól nyert támogatás segítségével rangos programokat tudunk szervezni, meg tudunk mutatni városunk legimpozánsabb értékeit, és értékes ajándékokkal – a Pro Pannónia Könyvkiadó Alapítvány által 50 %-os kedvezménnyel rendelkezősünkre bocsátott – Pécsről szóló, vagy baranyai témájú, szépirodalmi vagy tudományos – néprajzi vonatkozású – művekkel láttuk el vendégeinket. Elégedettségük, örömük garancia arra, hogy jó hírünket viszik, és velünk együtt tervezik a kapcsolatépítés további lehetőségeit. Jó reménységgel várjuk a 2010-es évet, amikor ismét találkozni szeretnénk az előző rendezvényeink résztvevőivel és az újaként bekapcsolódókkal.

Hegedűs Éva – Dr. Simor Ferenc

Iskolatörténeti kiállítás Pécs-Somogyban

Amikor a XIX. század második felében fellendült Pécsen a bányászat, az ország számos vidékéről érkeztek ide telepések, s egykori otthonukról nevezték el új lakóhelyüket. Így jött létre például Pécs-Szabolcs, vagy Pécs-Somogy. Ezek a bányászfalvak jó ideig önálló településként léteztek, mára azonban közigazgatásilag már betagozódtak a megyeszékhelybe, bár kisvárosi jellegüket és identitásukat változatlanul megőrizték. Többek között ezt a célt, nevezetesen a szellemi összetartást szolgálja az egykori bányatelep, Pécs Somogy iskolatörténeti kiállítása, amiről *Vokó Jánossal* és *Hámori Istvánnéval*, az iskola nyugalmazott igazgatójával és igazgatóhelyettesével beszélgetünk.

Az iskola a Duna-völgyi Hajózási Társaságnak, az itteni bányauzem fő támogatójának első iskolája volt. Egyébként volt itt már 1738-ban is iskola, s azt is tudják, hogy annak Franciscus Farkas volt a tanítója. 140 gyerek járt bele, s valószínűleg délelőtti-délutáni rendben.

Az iskola fennállásának 100. évfordulójára (1998/99) készítettük el azt az időszaki kiállítást – emlékezik *Hámori Istvánné* – amelyben bemutattuk az elmúlt száz év iskolatörténeti anyagát. Ebből válogattuk ki a legjellemzőbb írásos, fotós és tárgyi dokumentumokat, melyek az állandó kiállítás részét alkotják. 2003. március 14-én nyílt meg az állandó iskolatörténeti gyűjtemény. A feldolgozott anyagot két teremben mutatjuk be.

A kis teremben alakítottuk ki a XIX. század végi és a XX. század eleji tantermet. Benne tanítói asztal, szék, fogas, két régi szekrény, számvető tábla, tanulói pad, valamint korabeli tábla, mosdó, bécsi kanna kapott helyet.

Az asztalon felvételi és előmeneteli naplók, fémtinták, mikroszkóp, tapper, papírvágó kés, tintatartó idézi a kor hangulatát. A falon régi szemléltető képek, kereszt, ABC és tabló, a szekrények tetején kitűmött madarak és egy földgömb található. Említésre méltó a monarchia-korabeli Baranya vármegye nagytérképe.

A szekrényben 1898-tól 1961-ig anyakönyvi, előmeneteli és felvételi naplók sorakoznak. Itt kapnak helyet az irattárból megmentett dokumentum értékű jegyzőkönyvek, tanmenetek, munkatervék, beszámolók, jelentések, felsőbb hatóságoktól érkezett utasítások, kinevezések.

A tanulói padon egy 1905. évi olvasókönyv, egyházmegyei füzetek, süllyesztett tintatartó, tollak, rajzeszközök, gyermekrajzok mutatják be a tanulók által használt tárgyakat és eszközöket. A táblán szögmérő, méterúral utal a múltra.

A nagyteremben kronológia szerint haladva asztali tárlókban, fali tablókban és polcokon idézzük meg a száz év történetét. Az asztali tárlókban a nagyobb, falra nem helyezhető darabokat mutatjuk be az 1900-as évektől az 1980-as évek végéig. Itt található az 1898-as nagyméretű napló, valamint az 1900-as évek első évtizedeiben kiadott könyvek, füzetek, bizonyítványok, atlaszok. A fali tablókban üveg alatt az iskola történetének fontosabb állomásai lehetőleg fel korabeli fotókkal, írásos dokumentumokkal. A tárlók alatt helyeztük el a régi szemléltető eszközöket.

Az 1970-es évektől témák szerint csoportosítottuk az anyagot. Az ezt követő tablókban a szakkörök munkáját mutatjuk be (sport, néptánc, honismereti, irodalom, báb szakkör, história klub). A sok iskolai zászló közül kettőt helyeztünk el a falon: az 1848–1948-as centenáriumi zászlót és az 1956-ban készült zászlót.

Három tárlóban helyeztük el az iskola sportsikereit bemutató serlegeket, kupákat, érmeket, valamint a millicentenáriumra készített gyermekrajz pályázati anyagot.

Milyen az érdeklődés az iskolatörténeti gyűjtemény iránt – kérdezem Hámori Istvánnétól.

A falu és a környék iskoláiból sokan látogatják a múzeumot. A hetedikeseeknek itt tartjuk a múzeumi órákat. A faluban lévő múzeumban a falusi életmódról, a parasztkultúráról beszélünk az 5-6. osztályosoknak, itt pedig a 7-8. osztályosoknak a telepi, bányászattal kapcsolatos dolgokról. Ehhez jön még az iskolatörténeti gyűjtemény. Így ez a három kiállítóhely pedagógiai szempontból tökéletesen lefedi és ki-elégíti az érdeklődést. A diákok feladatlapokat kapnak minden egyes foglalkozás után, és játékos formában, de komoly ismeretanyagot kérünk tőlük.

Van egy Pécs-Somogyi Kulturális és Környezetvédelmi Egyesületünk, s annak keretében pályázunk az anyagköltségre, s társadalmi munkában végzünk mindent. Csak a könyv alakban megjelent helytörténeti kiadványunkat támogatta a részönkormányzat. Azért beszélék fejedelmi többesben, mert Vokó Jánossal együtt végzünk mindent. Hiszen 30 évig voltunk az iskola vezetői, ő az igazgató, én a helyettese.

A feladatlapokon – folytatja Vokó János – lefektetjük, hogy a diák miként készüljön fel, otthon mi-nek nézzen utána, mit olvasson el. A diákok is beszállnak a kiállítás bemutatásába. Négy részre osztjuk: észak, dél, kelet, nyugat. Elkezdik – mondjuk – északon, utána forgószínpadszerűen mennek tovább, keltre, majd délre. Mikor körbejárt az egész, akkor mindenkinek megvan valamilyen válasza a feladatokra, amiket kiértékelünk. S ez nagyon tetszik a gyermekeknek.

Mennyire érdeklődnek a gyermekek? – kérdezem

A gyerekek érdeklődnek, de van egy nagy probléma. Annakidején nagyon sok délutáni programban foglalkoztunk a gyerekekkel. És most itt van ez a „liberális” vagy nem is tudom milyen szemlélet, ami elbizonytalanítja a gyermekeket. „Nem szabad – mondják – a pedagógusoknak beavatkozniuk a gyermek életébe, hagyni kell, csinálják ahogy akarják. S akkor ... milyen a gyerek? Mint a víz, a lejtésnek megfelelően megy az útján. Elszoknak a többletmunkától, nemesak a gyerekek, a pedagógusok is. Felmentve érzi magát minden alól. Leadja az órát, s megy tovább. Így a gyerekek elszoknak attól, hogy délután komolyabb foglalkozásra visszajöjjenek. Ezért igyekszünk olyan élvezetessé tenni a honismereti foglalkozást, hogy érdemes legyen neki eljönnie.

Például szervezünk *gicázást*, ez az írókás tojásfestés. Megvannak a régi minták, annakidején behívtuk a nagymamákat s leírtattuk a régi somogyi mintákat. Hagymahéjból csináljuk a festőt, abba lébe beletesszük a viasszal megírt tojás, lehúzzuk a viaszt s kész a gyönyörű himestojás, amit szalonnabőrrel kifényesítünk – meséli lelkesen Vokó János.

Tehát ezeket a mai gyerekeket is el lehet varázsolni, csak megfelelő pedagógus és alkalmas módszer kell hozzá.

H. P.